
VISSZAEMLEKEZÉS A FÖLDRAJZINÉV-BIZOTTSÁG HELYESÍRÁS-SZABÁLYOZÁSI ÉS FÖLDRAJZINÉVTÁR-KÉSZÍTÉSI MUNKÁSSÁGÁRA

1. Bevezetés. – Jelen dolgozat szerzője térképészként a korszerű magyar tengerábrázolás megvalósítása érdekében végzett kutatásai kapcsán névrajzi kérdésekkel is foglalkozik, hiszen a földrajzi nevek a térképi ábrázolás szerves részét képezik. A tengerekkel kapcsolatos magyar nyelvű névanyag megállapítása, kezelése ugyanazon kérdések megoldását feltételezi, amelyek a szárazföldi objektumok megnevezésével kapcsolatban is felmerülnek: helyesírási kérdések, standardizálás, „hivatalos” nevek megállapítása, névváltozatok kezelése, névtárkészítés stb.

A dolgozat tisztelgés az elődök munkássága előtt, amely elméleti és gyakorlati szinten is alapjául szolgált a szerző fent említett munkáinak is, akár a száz évvel ezelőtt megjelent 1913-as helységnévtár neveit megalapozó Országos Községi Törzskönyvbizottság névegységesítési törekvéseit, akár az 50 éve, 1963-tól működő Földrajzinév-bizottság (a továbbiakban: FNB) helyesírás-szabályozási (1965, 1998) és földrajzinévtár-készítési (1971, 1976–1981, 1982) tevékenységét tekintjük. A szerző felidézi a „Magyarország földrajzinév-tára II.” elkészítésében végzett munkáját és az ehhez kapcsolódó kutatásait, amelyekkel igyekezett hozzájárulni a névtár továbbfejlesztéséhez. Egyúttal néhány – a magyar földrajzinév-tárakkal kapcsolatos – félreértést is tisztáz, amelyek a nyelvészeti szakirodalomba bekerültek.

2. Előzmények: az elmélet. – A széles körű (a többé-kevésbé zárt, szűkebb embercsoportokon, például egy falu lakosságán túlnyúló) és egyértelmű kommunikáció feltétele a földrajzi nevek egységes használatának kialakítása. Ennek érdekében – a közigazgatás szempontjából legfontosabb kategória, a településnevek esetében – hazánkban már „a község és egyéb helynevekről” szóló 1898. évi 4. törvénycikk nyomán megindult az ún. törzskönyvezés folyamata, amelynek célja és többnyire (Árva, Liptó, Fogaras és Hunyad vármegyék kivételével) meg is valósított eredménye annak az elvnek az érvényesülése, hogy a Magyar Királyság minden egyes önálló jogállású településének egy és csak egy, a többitől eltérő hivatalos neve jöjjön létre. (Érdemes itt megjegyezni, hogy a helyi közösségek továbbra is a nevek rövid alakját használták és használják a gyakorlatban – száz év elteltével, napjainkban is –, azaz *Békéscsaba*, *Hejőcsaba* vagy *Piliscsaba* lakói egyaránt *Csabán* élnek.) A munka eredményeit az éppen száz esztendeje megjelent, 1913-as helységnévtárban tették első ízben széles körben hozzáférhetővé. A nemzeti földrajzinév-egységesítés célja tehát a tényleges (helyi) névhasználatnak megfelelő (vagy ahhoz közel álló) és a helyesírás szabályait követő névalak megállapítása.

Már az első nemzetközi világtérkép készítésekor felvetődött a nemzetközi névegységesítés szükségessége. A nemzetközi egységesítés lényege: az exonimák számának csökkentése, azaz az a törekvés, hogy a különböző földrajzi objektumok megnevezésére lehetőleg egy „hivatalos” nevet használjunk. Ezzel szemben például a legismertebb városokra,

de más földrajzi helyekre is számos olyan nyelven keletkeztek névváltozatok, amely nyelveket beszélő közösségek akár másik kontinensen élnek, de amelyeket a különböző nyelveket beszélő emberek használnak; sőt az oktatásban ezeket tanítják is. Ezen exonimák használata gyakran politikai érzékenységgel bír (*Cluj-Napoca, Kolozsvár, Klausenburg* stb.). Szerencsére zömük semleges, nem vált ki érzelmeket (*Bécs, Varsó, Párizs, Sziklás-hegység, Sárga-folyó* stb.), létük azonban akadályozza az egyértelmű nemzetközi kommunikációt, esetenként zavart is okozhat (pl. *München* olasz exonimája *Monaco*). Ezért is fontos törekvés az exonimák számának csökkentése. A különböző nyelvek exonimáinak azonban a világ el- (és nem ki-)sajátításának fokmérője, és tükrözi azt, hogy történelme folyamán az adott nyelvet beszélő nép milyen mértékben tájékozódott a világról. Az exonimák a nyelv szókészletének részei, így kiirtásuk természetes ellenállásba ütközik.

A nemzetközi egységesítés alapjául szolgálhatnak az egyes országok földrajzinév-tárai, amelyek a közigazgatási neveken túl a „hivatalos név”-nek tekintett domborzati, táj- és vízneveket – ha ezek névváltozatai is szerepelnek bennük, azok közül kiemelten – tartalmazzák. A nemzetközi egységesítés alapja tehát a nemzeti névegységesítés. A nemzeti egységesítés feltétele viszont földrajzinév-bizottságok létrehozása. Ezek első feladatának kell lennie, hogy az adott nemzeti nyelv(ek) földrajzinév-írási, helyesírási szabályrendszerének pontos lefektetését elvégezzék, majd pedig különböző szinteken és részletességgel gondoskodjanak a hivatalosnak tekinthető földrajzi nevek megállapításáról. A hazánkban 1963-ban létrehozott (ma tárcaközi) Földrajzinév-bizottság – nemzetközi szinten is – mindkét területen élen járt.

Bár a földrajzi nevek írásmódjának szabályozására már korábban is történtek kísérletek, az első egységes, a Magyar Tudományos Akadémia által is elismert – és széles körben használt – szabályozás 1965-ben született, három szerző tollából (FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE: A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai; közismert rövidítéssel: FöNMÍSz.). Ennek második, bővített kiadása az 1998-ban ugyane szerzőhármas által kiadott „A földrajzi nevek helyesírása”. Ez utóbbi a névírás szabályrendszerét tekintve gyakorlatilag változatlan, csupán a két kiadás között eltelt több mint 30 esztendő eredményeit tükrözi. Megemlítendő például a kötőjellel kapcsolandó földrajzi köznevek bővülése a tengerfenék-domborzati kategóriával (éppen a jelen dolgozat szerzőjének munkássága nyomán is, l. a *kanyon, nagymedence, sáncárok, selfhát, selfmedence* közneveket, vö. MÁRTON 1992). Említést érdemel, hogy egy példatárral gazdagodott a kiadvány, válogatott névírasi példákat felsorakoztatva a Kartográfiai Vállalat százazres nagyságrendű, hazai és más országokbeli földrajzi nevet tartalmazó új világatlaszai (Nagy világatlasz, 1985; Földrajzi világatlasz, 1992 stb.), illetve az időközben elkészült „Magyarország földrajzinév-tára II.”, valamint az ún. megyei (nyelvészeti) névgyűjtési kötetek gazdag helynévanyagából.

3. Magyarország földrajzinév-tárai

3.1. „Magyarország földrajzinév-tára I. Fontosabb domborzati, táj- és víznevek.” –

A kiadvány, melynek közismert rövidítése térképész berkekben: FNT. I., 1971-ben jelent meg. A szerzők szokásos helyén – a külső borítón – az alábbi szöveget találjuk: „A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Országos Földügyi és Térképészeti Hivatala keretében működő Földrajzinév-bizottság”; a kiadó szokásos helyén pedig: „MÉM

Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Budapest, 1971”. Neves térképészek közreműködésével (TAKÁCS JÓZSEF, TÓTHNÉ ENDREY MÁRIA, ZOMBAI PÁL – Kartográfiai Vállalat, a továbbiakban: KV), FÖLDI ERVIN szerkesztésében (Földmérési Intézet, a továbbiakban: FÖMI) készült a hazánk 715 legfontosabb nem államigazgatási és település jellegű földrajzi objektumát a használatra javasolt kiemelt, „hivatalos” névvel és névváltozatokkal leíró kiadvány. Ez az objektum azonosítását és földrajzi jellegét meghatározó adatokkal ellátott szöveges, magyar és angol nyelvű ismertetőt is tartalmazott, nyomtatott térképmelléklet azonban ekkor még nem tartozott hozzá. A Kartográfiai Vállalatnál a MEO-ban (Minőséget Ellenőrző Osztály) azonban hozzáférhető volt egy 500 ezres méretarányú kéziratos térkép, amelyen a kiadványban szereplő földrajzi nevek topográfiai helyükön megírva szerepeltek, ezzel is segítve a gyakorlati térképszerkesztési feladatok megoldását. A mű javított, nyomtatott térképmelléklettel is ellátott új kiadása 1982-ben, a Kartográfiai Vállalat gondozásában jelent meg.

3.2. „Magyarország földrajzinév-tára II.” – Az FNT. II. 19 megyei kötetből álló sorozatát ugyancsak a Kartográfiai Vállalat adta ki 1976–1981 között, 150 ezres méretarányú térképmellékletekkel. 16 kötet elkészítésében – a vállalat térképszerkesztőjeként – magam is közreműködtem, kellő gyakorlatot szerezve így módon a földrajzi nevek ismeretében és a névtárszerkesztésben. Ezt a tudást és tapasztalatot később jól hasznosíthattam a tengerekkel kapcsolatos névrajzi kutatásaimban.

Egy 1979-ben, MÉM-pályázatként készített kéziratomban (MÁRTON 1979) ismertettem az akkor folyó munka részleteit, és összefoglaltam a továbblépés lehetséges irányát is. Mivel több, félreértésen alapuló adat került be a szakirodalomba az FNT. II.-vel kapcsolatban, dolgozatomat pedig azóta se publikáltam, talán nem haszontalan annak lényegét röviden összefoglalni, az egykorú keletkezés hitelességével.

A MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatala a 10/1974. (III. 31.) MÉM sz. rendelet értelmében kezdeményezte a névtár elkészítését. A szerkesztői utasítást a Földmérési Intézet tudományos főmunkatársa, FÖLDI ERVIN készítette el, aki a gyakorlati munkát is irányította. A KV 2. Szerkesztő Osztályán 1976. március 15-én kezdődött a munka olyan térképszerkesztők bevonásával, akik előzőleg a földrajzi nevek helyesírásának szabályait (FöNMÍSz.) továbbképző tanfolyamon felelevenítették, illetve megismertek az MTA Helyesírási Bizottsága e témakörbe tartozó döntéseivel.

A „köztes” térképet az 1 : 25 000 méretarányú (a továbbiakban: ma.) topográfiai térkép mint a földrajzi nevek fő alapanyaga és az 1 : 150 000 ma. tervi alap között egy 1 : 100 000 ma. montírozott, járásokra bontott anyag képezte. (Az 1 : 100 000 ma. köztes feldolgozást kellő gyakorlat kialakítása után elhagytuk, és közvetlenül 150 ezresben, a nyomtatandó térképmellékletnek megfelelő méretben folyt a tervezés.) A települések belterületi részeinek, illetve a külterületi lakott helyeknek a megnevezéséhez „A Magyar Népköztársaság helységnevtára” (az 1973-as kiadás helyesírási szempontból javított változata), illetve a későbbiekben megjelent ún. pótkötetek (Magyarország helységnevkönyvei) szolgáltak elsődleges alapanyagul. Víznevek esetében az Országos Vízügyi Hivatal (OVH) 1 : 200 000 ma. „Magyarország vízfolyásai és belvízcsatornái” című térképe, illetve „Magyarország munkatérképe” (1 : 100 000) volt a legfontosabb forrás. Domborzati és

területnevek meghatározásához az 1 : 25 000 ma. polgári¹, esetenként az 1 : 50 000 ma. (használatból akkor kivont) katonai topográfiai, illetve – olyan területeken, amelyeknél ilyen volt – különböző méretarányú turistatérképek álltak rendelkezésünkre. A fentiekben kívül számos különböző anyagot – a képes levelezőlaptól a várostérképeken át az autóbusz-, illetve vasúti menetrendig és a megyék, járások, egyes települések földrajzi neveinek nyelvészeti, helytörténeti névgyűjtéseit – feldolgoztuk: összesen több mint 300-féle forrást.

Az 1 : 150 000 ma. terv, illetve az ezzel párhuzamosan készülő könyvtári kartonok ezután a FÖMI-be kerültek. Ezek kiemelt helyen a térképterven szereplő nevet tartalmazták, de emellett felsorolták a különböző alapanyagokon talált névváltozatokat is, és szerepelt rajtuk a gyors térképi azonosításhoz szükséges betű- és számjelzés, valamint az objektum jellegét meghatározó rövidítés, illetve a község neve is, ahol az objektum található. A FÖMI-ben folyt az ellenőrzés és az 1 : 10 000 ma. topográfiai térképről való kiegészítés (új objektumok felvétele és névváltozat-gyűjtés). Majd az anyag visszakerült a KV-hoz, ahol a szükséges javítások, kiegészítések elvégzése után a helyszíni egyeztetés céljára a térképről fénymásolat, a kartonokról pedig ún. űrlap készült, amely az anyagot községenkénti csoportokban ábécébe rendezve tartalmazta. Ezután az egész anyag visszakerült a FÖMI-be, s megtörtént a helyszínelés előkészítése. A helyszíni egyeztetést vagy a FÖMI munkatársai, vagy az illetékes (járási, városi) földhivatal emberei végezték településenként, a (mai önkormányzatoknak megfelelő) tanácsokba behívott helyi lakosok segítségével. Az eredményt a tanácselnök bélyegzővel „szentesítette”. Az egyeztetés célja az volt, hogy a névváltozatok közül kiemelt név valóban a helyi névhasználatnak megfelelő aktuális név legyen, illetve hogy az aktuális névvel jelölt objektum a valós topográfiai helyén szerepeljen a térképen.

A helyszíni egyeztetést követően a térkép és az űrlapok a FÖMI-be kerültek vissza, ahol a járások anyagát megyévé egyesítették, és a vízügyi szervekkel is egyeztettek. Az ezt követő nyelvi lektorálás után az előkészített anyag a Földrajzinév-bizottság elé került, amely megvitatta a problematikus neveket, és döntést hozott a helyesírásra vonatkozólag.

Az FNB-döntés után az anyagot a KV-nál részletesen átdolgoztuk. Ennek során figyelembe vettük a helyi egyeztetésnek a név topográfiai helyére vonatkozó észrevételeit, a névváltoztatásokat, valamint az FNB helyesírási döntéseit. A „megyei egyesítés”-nek nevezett folyamaton belül került sor az ún. tisztázati kartonok elkészítésére, amelyek a szedéskirás és később a szöveges anyag összeállításának alapjául szolgáltak. Ezek már csak egyetlen – a térképen is szereplő – nevet tartalmaztak. Emellett megadták az objektum jellegét, a község megyén belüli sorszámát, valamint a keresőadatokat.

A vonalas tisztázati anyagot az 1 : 150 000 ma. megyetérkép-sorozat megfelelő munkarészeiből nyertük, amelyet elsősorban vízrajzi szempontból és a határok tekintetében korrektúrázni kellett. A névrajzi anyag tisztázati elkészítését is a 2. Szerkesztő Osztály végezte; ez lehetővé tette az esetleg felmerülő problémák azonnali megoldását.

Az ezután elkészült térképmelléklet próbanyomatát a FÖMI-ben és a KV-nál, párhuzamosan korrektúrázták, majd javítás után sokszorosították a végnyomatot. Az utóbbival párhuzamosan került sor a szöveges anyag összeállítására, természetesen a

¹ Nyilván ez a tény tévesztette meg HOFFMANN ISTVÁNT (2003: 166), amikor az FNT. II.-vel kapcsolatban azt írja, hogy „Mellékletként 1: 25.000 méretarányú névtérképek is készültek hozzá.”

próbanyomat-korrektúra során fellelt hibák javítása után. Majd az IBM-gépelés² (községek szerinti és megyei egyesített ábécében), ennek a kartonokkal való összevetése, javítás, tördelés, montírozás, fotózás, szerelés, nyomás és kötészet következett a technológiai sorban.

A fent leírt munka eredményeképpen tehát a keresőhálózattal ellátott 1 : 150 000 ma. megyetérkép³ a megfelelő topográfiai helyükön ábrázolta a helyszínelés során jóváhagyott neveket, a megyei kötet szöveges anyaga pedig mind községenkénti felsorolásban, mind megyénként betűrendben, a községre, a földrajzi objektum jellegére való utalással, valamint a térképi azonosítást szolgáló keresőadatokkal kiegészítve tartalmazta ugyanazon neveket. Csak ez utóbbi alkalmas a helyesírás meghatározására, tekintettel arra, hogy sok esetben a térképen a korrekt elhelyezés érdekében a nevet el kellett választani.

3.3. „Magyarország földrajzinév-tára III.” – A kötet elkészítésével kapcsolatos elképzeléseim kialakításához, a javasolt munkafolyamat megfogalmazásához többoldali vizsgálatokat végeztem. Az FNT. II. 1 : 150 000 ma. térképmellékletei, az ún. névtérképek a méretarányuknak megfelelő névrajzi sűrűség sokszorosát (közel hétszeresét) mutatják. Az ún. Töpfer-féle szabály⁴ névelemekre való kiterjesztésével végzett vizsgálataim eredményeképpen megállapítottam, hogy ezen térképek névgazdagsága egy 1 : 22 000 ma. térkép névsűrűségének felel meg (MÁRTON 1979).

Névstatisztikai vizsgálatokat is végeztem. Az addig feldolgozott hat dunántúli megye alapján 1979-ben az FNT. II. neveinek várható számát 55–65 000 közöttire becsültem. HOFFMANN (2003) szerint „mintegy 62.000 kisebb folyóvíz, határrész stb. nevét” tartalmazza, mai számításaim szerint 60 217 névről beszélhetünk.⁵ Összevetve az FNT. I. neveinek a számát az addig elkészült FNT. II.-ben szereplő megyék és járások közül azok neveinek a számával, amelyeknek megfelelő nyelvészeti névgyűjtési kötetek is megjelentek, továbbá e kötetek külterületi neveinek a számával, meg tudtam becsülni az FNT. I., az FNT. II. és egy tervezett FNT. III. névárányait: nagyjából 1 : 18 : 100-hoz. Levonható volt az a következtetés is (ugyancsak a Töpfer-szabály alkalmazásával), hogy ha a térképi betűméretet nem változtatjuk, a névsűrűség figyelembevételével minimum 1 : 50 000 ma. térképmellékleteket kell készíteni egy olyan FNT. III.-hoz, amely a nyelvészeti célú megyei (vagy járási) névgyűjtési kötetek anyagát (a belterületek neveit kivéve) tartalmazza. Az utóbbiak ábrázolása esetén pedig a kívánatos minimum az 1 : 25 000 méretarány.

² Fényszedés helyett nyomdai minőségű gépelt szöveg fényképezésével állították elő a nyomási eredeti filmeket.

³ Ez a közepesnek tekinthető méretarány mondatja MIKESY GÁBORRAL (2012: 108), hogy „az első egységesítési folyamat, ami a »Magyarország földrajzinév-tára II.« sorozatban öltött testet, sajnos, csak a közepes méretarányú térképek mikrotoponímiáját érintette”; nem véve figyelembe e térképmellékletek 22 ezres (nagy!) méretarányának megfelelő névsűrűségét.

⁴ A Töpfer-szabály összefüggést állapít meg a térképek méretaránya és az azokon alkalmazott térképjelek, térképi elemek – esetünkben a nevek – száma között. Azt mondja ki, hogy ha a méretarány felére csökken, az ábrázolható objektumok száma az eredetinek csupán egynegyede lesz.

⁵ Baranya: 2786, Bács-Kiskun: 2948, Békés: 2139, Borsod-Abaúj-Zemplén: 6622, Csongrád: 1739, Fejér: 2531, Győr-Sopron: 2171, Hajdú-Bihar: 3443, Heves: 2940, Komárom: 1855, Nógrád: 2614, Pest (Budapest): 4117 + 354, Somogy: 5037, Szabolcs-Szatmár: 5042, Szolnok: 2501, Tolna: 2394, Vas: 2501, Veszprém: 3587, Zala: 2896; összesen: 60 217 név. (A megyeneveket a névtár készítésekor használt névalakban adtam meg.)

Tehát már az FNT. II. készítésével párhuzamosan többféle fejlesztési lehetőség körvonalazódott, amelyeket „Javaslatok” formájában fogalmaztam meg (MÁRTON 1979: 5–6). Ezek egyike az volt, hogy a 19 megyei kötet megjelenését követően sor kerülhetne egy egyesített országos kötet kiadására, amely egyrészt tartalmazná a megyék teljes anyagát egymás után, betűrendben, s egy „Országos betűrendes jegyzék”-et, valamint mellékletként a 19 db 1 : 150 000 ma. megyetérképet. Az országos betűrendes jegyzék összeállításakor a már meglevő tisztázati kartonok minimális kiegészítéssel felhasználhatók. Mivel az FNT. II. elkészültekor a névanyag megyénként betűrendben van, minden kartonra csak a megye betűjelzését kell feltüntetni, s azután kell elkészíteni az országos, egyesített betűrendet. E munka során nyilván „kiugranak” a gondos munka ellenére is bennmaradt helyesírási hibák, amelyek kiszűrését számítógépes feldolgozással minimálisa lehetne csökkenteni. Ez egyben jó alapot adna az FNT. II.-ben nem szereplő földrajzi nevek helyesírásának meghatározásához is. Ezzel párhuzamosan el lehetne végezni az eddig megjelent nyelvészeti névgyűjtési kötetek anyagának gépi feldolgozását is, amely később alapja lehet egy elképzelt FNT. III. létrehozásának. Egy lehetséges módszer a feldolgozásra:

1. név: *Nagy-kőhát-tető*
2. névelemekre bontás: *Nagy-kő-hát-tető*
3. gépre vitel, utasítás a névelemek hátravetésére, ahányszor szükséges:
Nagy-kő-hát-tető
kő-hát-tető; Nagy-
hát-tető; Nagy-kő-
tető; Nagy-kő-hát-

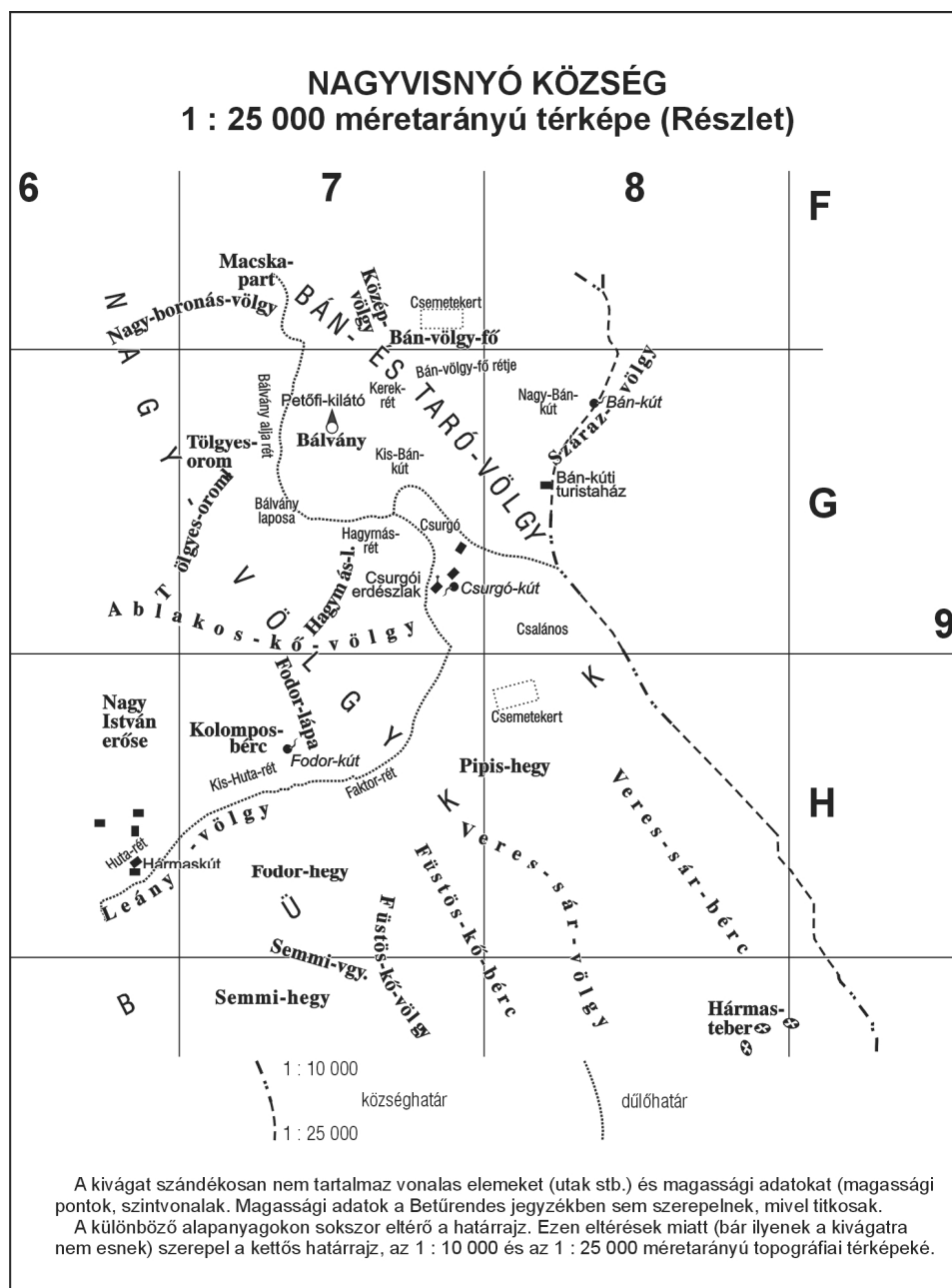
4. az így létrejött „nevek” gépi betűrendbe sorolása

A rendezés ilyen formája során gyakorlatilag az összes szükséges variációban egymás mellé kerülnek a nevek. Az egybeírás, a kötőjelezés, illetve a különírás könnyen megítélhető, és áttekinthető annak az összes ilyen nevet érintő következménye is.⁶

A 19 megye megjelenése után még egy dolog könnyen elvégezhető és szükséges is: az FNT. I. korrektúrázott kiadása, 1 : 500 000 ma. térképmelléklettel. A jelenlegi kiadás a szó legszorosabb értelmében „névtár”, hiszen a nevek csak a leírások alapján azonosíthatók, s hogy ez nem mindig sikerül, azt bizonyítja például az 1 : 150 000 ma. megyetérkép-sorozat vízrajza, amelyet térképi alapként felhasználtunk az FNT. készítéséhez (MÁRTON 1979: 6). (Az FNT. I. új kiadására 1982-ben sor is került.)

Az FNT. III. létrehozásának felvetése magával hozta egy mintafeldolgozás elkészítését a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *Nagyvisnyó* község területére, ami számos tanulsággal járt, s ma úgy tűnik, hogy a jelenleg folyó 1 : 10 000 ma. földrajzinév-tár készítésénél nagyrészt figyelembe is vették ezeket. Itt kell megjegyeznem, hogy bár a névgyűjtés és a lokalizálás kéziratban a község teljes területére elkészült, a benyújtott pályázati anyagban annak csak egy kis területre vonatkozó része szerepelt (vö. 1. ábra). A névjegyzék így is több mint 370 nevet, illetve névváltozatot tartalmazott a hozzájuk kapcsolódó kiegészítő adatokkal (pontos forrásmegjelölés, földrajzi jelleg megadása, lokalizálást segítő adatok stb.) a névváltozatok esetében is.

⁶ Az ilyenfajta rendezés felhívja a figyelmet a néveredet vizsgálatának fontosságára. Nézzük például a *kis duna dűlő* betűsort. *Kis-Duna-dűlő*: egy Duna-ág melletti terület; *Kis-Duna dűlő*: egy Duna-ág melletti út; *Kis Duna dűlő*: a Duna folyam melletti keskenyebb út, a *Nagy Duna dűlő* ennek a szélesebb párja. A magyar helyesírás értelemtükröző.

1. ábra: A mintafeldolgozás térképrészlete (Nagyvisnyó, 1 : 25 000)

A feldolgozás során először térképvázlatokon összegyűjtöttem a különböző alapanyagok névanyagát, a helyesírás és a lokalizálás megtartásával. Ezek felhasználásával készültek a névkartonok, amelyeken az egy területre vonatkozó névváltozatok már egy kartonon szerepeltek. Ezután a kartonok vizsgálata alapján kiválasztottam a kiemelt névet, amely az 1 : 25 000 ma. térképvázlatra is felkerült. A döntéskor a névváltozatok közül az egri járás névgyűjtési anyagát, illetve az FNT. II. helyszínelése során begyűjtött helyi javaslatot részesítettem előnyben, hacsak e névváltozat nem téves lokalizálásra utalt (l. később). A bizonytalan lokalizálást a kiemelt név elé tett kérdőjellel jeleztem. Terjedelmi okok miatt alább a földrajzi objektumok leírásának csupán egy részletét mutatom be.⁷ Ez jól jellemezheti az elképzelt FNT. III. adatgazdagságát:

Bálvány; h; G7

Bálvány; -; 1.a (18)
 Bálvány-h.; h; 2 (208-424)
 Bálvány-h.; h; 3.a (208-42)
 Bálvány-h.; h; 3.b (M-34-137-D-b)
 Bálvány-h.; h; 4 (M-34-137-D)
 Bálvány-h.; h; 5.a (208)
 Bálvány; h; 6.a
 Bálvány; h; 6.b
 Bálvány; Ds; e; 7 (1; 137)
 Bálvány; Messzelátó; -; P
 Bálvány; h; tt; 8
 Bálvány-hegyes; h; tt; HJ
 Bálvány; hcs; 10
 Bálvány; hcs; 12
 Bálvány; hcs; 13
 Bálvány; hcs; 14
 Bálvány; hcs; 15
 Bálvány; hcs; 16
 Bálvány; hcs; 17
 Bálvány; -; 18.a
 Bálványtető; -; 18.b
 Bálvány; -; 18.d
 Bálvány; h; 19

?Bálvány alja rét; te; G7

Bálvány alja rét; Ds; ka; 7 (1; 333)
 Bálvány-hegy; ld. Bálvány
 Bálvány-hegyes; ld. Bálvány

?Bálvány laposa; te; G7

Bálvány laposa; H, e; 7 (1; 326)

⁷ Rövidítések: átv = áttekintővázlat kataszteri térképeknél; dő = dülő; Ds = dombos; e = erdő; H, h = hegy; hcs = hegycsúcs; hrsz = helyrajzi szám; ka = kaszáló; tt = természetvédelmi terület.

Bálványtető; ld. Bálvány

Bán- és Taró-völgy; dő; F7

Bán és Taróvölgye; dő; 4469–4580. hrsz.; 1.a (átv)

Bán és Taróvölgy; dő; 1.a (7)

Bán és Taróvölgye; dő; 1.a (8, 11, 12, 15, 16, 18, 19)

Bán és Taró völgye; dő; 1.a (10)

Bán és Taróvölgy; dő; 1.b (7, 11, 20)

Bán és Taróvölgye; dő; 1.b (8, 12, 13, 16, 17, 21)

Bán és Taró völgye; -, 18.c

A térképi és szöveges források körét a lehető legszélesebb körre kiterjesztettem. A következő alapanyagok feldolgozása történt meg:⁸

- 1.a 1 : 2880 ma. kataszteri tkp. Készült 1890-ben, helyesbítve 1924-ben és 1927-ben. 1–28. szelvények.
- 1.b 1 : 2880 ma. földmérési alaptkp. 1967-ben helyesbített változat. 1–30. külterületi és 6., 7. belterületi szelvények.
- 2 1 : 10 000 ma. topográfiai tkp., 1. kiadás, 1967; 208-421 Nagyvisnyó, 208-422 Mályinka, 208-423 Szilvásvár, 208-424 Nagyvisnyó (Bálvány), 208-442 Nagyvisnyó (Feketesári-el.), 209-331 Répáshuta szelvények.
- 3.a 1 : 25 000 ma. topográfiai tkp. (polgári változat), 1. kiadás, 1969; 208-42 Nagyvisnyó, 208-44 Istállóska, 209-33 Répáshuta szelvények.
- 3.b 1 : 25 000 ma. topográfiai tkp. (katonai változat), 1. kiadás, 1952–53; M-34-137-D-d Istállóska (1952), M-34-137-C-c Répáshuta (1953) szelvények.
- 4 1 : 50 000 ma. topográfiai tkp. (katonai változat), 1. kiadás, 1953; M-34-137-D Bélapátfalva szelvény.
- 5.a 1 : 100 000 ma. topográfiai tkp. (polgári változat), 1. kiadás, 1973; 208 Ózd szelvény.
- 5.b 1 : 100 000 ma. topográfiai tkp. (katonai változat), 1. kiadás, 1954; M-34-137 Ózd szelvény.
- 6.a A Bükk hegység turistatérképe. KV, Bp., 1978.
- 6.b A Bükk hegység turistatérképe (új); próbanyomat.
- 7 Heves megye földrajzi nevei, I. Az egri járás. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1970.
- P Pesty Frigyes névgyűjtése 1864-ből (7 szerint).
- 8 Magyarország földrajzinév-tára II., Heves megye, egri járás (terv).
- HJ 8 helyszínelésekor gyűjtött nevek (helyi javaslat).
- 9 Magyarország helységnévtára. Statisztikai Kiadó, Bp., 1970.
- 10 Heves megye térképe (1 : 150 000). KV, Bp., 1977.
- 11 Magyarország vízfolyásai és belvízcsatornái (1 : 200 000). OVH-KV, Bp., 1976.
- 12 Magyarország (1 : 300 000). KV, Bp., 1979.

⁸ A sor elején a forrásazonosító kód; tkp. = térkép; KPGVA = Képes politikai és gazdasági világtatlasz. A 12–17. alapanyagok csak a Töpfer-szabály vizsgálata szempontjából voltak érdekesek, de nem játszhatnak szerepet egy FNT. III. típusú részletes feldolgozáskor.

- 13 Magyarország autóatlasza (1 : 360 000). KV, Bp., 1974.
- 14 Magyarország (KPGVA; 1 : 550 000). KV, Bp., 1977.
- 15 Magyarország domborzata és vizei (KPGVA; 1 : 1 000 000). KV, Bp., 1977.
- 16 Magyarország nemzeti atlasza (1 : 1 000 000). KV, Bp., 1967.
- 17 Magyarország domborzata és vizei. (Földrajzi Atlasz a középiskolák számára; 1 : 1 250 000). KV, Bp., 1978.
- 18 Fodor Ferenc. Egy palócfalu életrajza (Nagyvisnyó). Athenaeum, Bp., 1930.
- 18.a (18-ban) 1864. évi helynevek (egykorú határleírásból) – azonos P-vel (?).
- 18.b (18-ban) 1871. évi helynevek (kataszteri térképről).
- 18.c (18-ban) 1891. évi helynevek (kataszteri térképről) – azonos 1.a-val (?).
- 18.d (18-ban) 1924. évi helynevek (1 : 25 000 katonai térképről).
- 19 Magyarország földrajzinév-tára I. MÉM OFTH, Bp., 1971.
- 20 MÁV Hivatalos menetrend, 1979–1980.
- 21 Hivatalos autóbusz menetrend, 1979–1980.
- 22 Magyarország munkatérképe (1 : 100 000). KV, Bp., 1975.

Végül néhány értékelő szó az alapanyagokról. Meglepő volt tapasztalni, hogy míg az 1890-es kataszteri térkép 278 összes⁹ és 174 egyes nevet, addig az 1964-es 126 összes és csak 50 egyes nevet tartalmaz, ezek többsége (35 név) is dülönév csupán. Azaz: a régi kataszteri térképek használata nem hanyagolható el.

Az 1 : 10 000 ma. topográfiai térkép viszont névgazdagságával tűnt ki ezen a területen. A 25, 50, és 100 000-es ma. térképek a méretarányhoz képest „átlagos” névtartalmat mutattak, de majdnem mindegyik tartalmazott olyan egyedi nevet vagy névváltozatot, amely másutt nem fordult elő. Így nagy segítséget jelentettek a névgyűjtési anyag neveinek lokalizálásakor.

A felhasznált turistatérképek névsűrűsége nagy. A régi és az új azonos névmennyiséget tartalmaz, de más-más objektumokat jelöl névvel. A későbbi feldolgozásoknál mindkét változatot használni kell.

A 18-as forrás több anyag együttes feldolgozása. Fontosságát növeli, hogy a PESTY-féle 1864-es gyűjtés eredeti szövegét teljes egészében tartalmazza.

Mivel az FNT. II. költségeinek tetemes részét a helyszínelés adta, vizsgáltam annak lehetőségét is, hogyan kellene kiküszöbölni, pontosabban milyen eljárással lehetne helyettesíteni a helyszínelést.

A mintafeldolgozás során egyértelműen bebizonyosodott, hogy a nyelvészeti gyűjtések nyomdai feldolgozásakor egy adott földrajzi objektum és neve gyakran „elszakadt” egymástól. A névgyűjtés előkészítő munkálatai és a helyszíni terepbejárás során használt 10 000-es térképvázlat számmal jelölt objektumait a publikált anyag könnyebb kezelése érdekében átszámolták, hogy a számok balról jobbra és fentről lefelé (az olvasás szerint) haladva, számsorrendben kövessék egymást. Így a megyei vagy járási kötetek egyébként is nagymértékű kicsinyítésen átesett térképvázlatai, amelyek kicsi méretük miatt hibamentes adatsorrend esetén sem igazán alkalmasak az objektumok térképi azonosítására,

⁹ A több szelvényre eső objektumok szelvényenként meg vannak írva.

még az átszámozás során bekerült hibákkal (objektumok felcserélődésével) is terheltekké váltak. Kritika nélküli elfogadásuk tehát téves lokalizálásra vezethet!

Az átszámozás – feltételezésem szerint – minden község anyagában keveredést okozott. A nyelvészeti névgyűjtési anyag azonban óriási jelentőséggel bír a térképészet számára is, mivel csak az ismert neveket dolgozza föl. A különböző térképi és szöveges forrásokból előzetesen begyűjtött, de a helyszínen nem azonosítható neveket külön összefoglalva közli a község feldolgozott névanyaga után. A lokalizálás szempontjából a fentiek ismeretében ugyan kritikával kell kezelni, de feltétlenül megbízhatunk benne az ismert és használt névalakok megállapításakor. A fentiek alapján adódott az a következtetés, hogy a nevet névgyűjtési kötetből, az objektum helyét pedig térképi anyag alapján kell meghatározni.

Ezek eredményeképpen az alábbiak szerint foglaltam össze az FNT. III. elkészítésének munkamenetét. Vegyük a területre vonatkozó névgyűjtési kötetek névanyagát, ha mód van rá, az eredeti kéziratos anyagot és a térképvázlatot is. Az ebben szereplő neveket lokalizáljuk térképi anyagok (elsősorban a régi kataszteri és a terület 10, 25, 50 és 100 000-es topográfiai térképei) segítségével. Azokat a neveket, amelyek lokalizálása bizonytalan, a mintafeldolgozáshoz (a „kísérleti” FNT. III.-hoz) hasonlóan a kartonon kérdőjel előzve meg. Készítsük el a 25 000-es térképvázlatot, s fénymásoljuk 5 példányban. A kartonok anyagáról készüljön gépelt lista, külön is felsorolva azokat a neveket, amelyek lokalizálása bizonytalan. Ha az eredeti űrlapokat is sikerül megszerezni, egy-két ilyen név lehet csak. Küldjük el a fénymásolat és a gépelt lista egy-egy példányát az illetékes tanácsnak (ma önkormányzatnak), a vízügyi igazgatóságnak, az erdészetnek, a turista-szövetségnek és a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézetének, hivatkozva a miniszteri rendeletre, mely a névtárak elkészítését előírja, és hagyjunk időt (legalább 2 hónapot) az anyag megvitatására. Az anyagot az illetékes vezető aláírásával és bélyegzővel ellátva kérjük vissza.

Végül még egy érv szólt amellet, hogy a személyesen végzett helyszíni egyeztetés elkerülhető. Az FNT. II. anyagának helyszínelése során településenként általában 1–2 (városoknál 6–8, közös tanácsú községeknél ideális esetben minden társközségből legalább 1) adatközlő állt a helyszínelést végző rendelkezésére. Az idő szűkre szabott volt. Ezzel szemben a névgyűjtési kötetek községenként átlagosan 3–8 ember helyismeretére támaszkodtak, a gyűjtés befejezése után pedig az anyag tételes ellenőrzése is megtörtént. A helyszíneléskor sokkal több idő állt rendelkezésre.

Úgy gondoltam, hogy a fentebb vázolt módszer nem hoz kevésbé jó eredményt, mint az FNT. II. anyagának helyszínelése. Sajnos a személyes megjelenéssel nem garantálható a helyiek hozzáértése és lelkesedésének biztosítása.

Személyes tapasztalatai alapján FÖLDI ERVIN is hasonló következtetésre juthatott; erről HOFFMANN ISTVÁN is beszámol (2003: 166): „Az 1980-as évek elején FÖLDI a jegyzék folyamatos bővítéséről olyan tervet terjesztett elő, amely e munkába a lakosságot a Hazafias Népfront szervezetein keresztül vonta volna be (1983).”

3.4. A folytatás. – Még két, e témakörhöz kapcsolódó térképésztanulmányt érdemes megemlíteni az 1980-as évek elejéről; ekkor láthatólag állandóan napirenden volt a munka folytatása.

1981-ben készült „A Földrajzinév-tár bővítési lehetőségei” című kutatási beszámoló a FÖMI-ben. Ennek egyik fejezetét („8. Hivatalos földrajzi nevek megállapításának eljárása”, 23–38. oldal) 1982 januárjában a KV-nál megkaptam véleményezésre. A szakértői vélemény összefoglalását AJTAY ÁGNES osztályvezetővel készítettük el (AJTAY-MÁRTON 1982), felhasználva a korábban bemutatott, „kísérleti” FNT. III. eredményeit.

A másik, szintén véleményezésre kapott anyag „A földrajzi nevek területi azonosítóval való ellátása” című FÖMI-tanulmány, amely már előrevetíti a most is készülő 10 000-es méretarányú földrajzinév-tárnak azt a hibás szemléletű digitálisadat-kezelését, amely egy földrajzi nevet egyetlen koordinátpár megadásával „azonosít”. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy „az 1:10000 ma. bővítés azóta is folyamatban van. Általános tapasztalat szerint ez a méretarány alkalmas a névvel jelölt objektumok és a földrajzi nevek együttesének pontos ábrázolására” (MIKESY 2012: 108).

Az utóbbi FÖMI-tanulmányt azért is említésre érdemesnek gondoltam, mert egy fontos tapasztalati példát mutat be a név és terület hibás megfeleltetésére a helyszínelések során. (A példa az FNT. II. készítésének egy konkrét tapasztalatához kötődik.) Szó szerint idézem a megfelelő részt a szakvéleményből:

„A 4.) pontbeli »elazonosítás«, azaz a név → terület hibás megfeleltetésének kérdésére térnék még ki kissé részletesebben.

Ilyen hiba az FNT. II.-be is bekerülhetett – és be is került –, amelynek továbbvitelét egy adott (az FNT. II.-nél jobb) feldolgozásnak ki kell küszöbölnie! Személyes tapasztalatom alapján merem kiemelni ezt a kérdést.

Amikor az FNT. II. helyszínelése után a sukorói (Fejér megye) anyag visszakerült osztályunkra, az az érzésem támadt – némi helyismeret alapján (a feleségem szülőfaluja a község) –, hogy a helyszínelés inkább rontott az eredetileg összeállított anyagon, nem-hogy javított volna. Így a Velencei-tó turisztatérképével kezemben mentem haza legközelebb látogatóba. Paksi Gábor (apósom), aki közel 50 éve él a faluban és a térképeket is ismeri, segített az objektumok azonosításában. Hangsúlyozom (!) nem az 1 : 150 000 méretarányú vázlat felhasználásával. (A helyszíneléskor behívott egyetlen adatközlőről az volt a véleménye, hogy nem valószínű, hogy életében használt volna térképet. – A helyszíneléskor „bejárás” nem volt!) A község anyagát később helyesbítettük.

Elismerem, hogy ilyen hibák előfordulása – remélhetőleg – esetleges. Sajnos azonban nem dönthető el, hogy mely községek anyagára jellemző ez a probléma, s a község területén belül mely nevekre vonatkozik. Ezért támaszkodnák a régi kataszteri térképekre is, hiszen ezek még nem „norma”-rendszerben készültek (az egy-egy térképszelvény elkészítésére fordítható idő talán kevésbé volt korlátozva, mint napjainkban).

Véleményem szerint az idézett dolgozatban kifejtett részletes feldolgozás megvalósítása (amelyet talán célszerű lenne összekapcsolni a most folyó EOTR-felmérésekkel) »méltó« alapja lenne egy igen részletes, az egész ország területére kiterjedő, az EOTR-ben megvalósított gépi adattárolási rendszernek” (KOVÁCS-MÁRTON 1985: 9–10).

4. Mit jelent ma a „Magyarország földrajzinév-tára” fogalom? – Jelenti egyrészt a FÖMI-nél létrehozott és működő digitális adatbázist. Ebben tárolják a „Magyarország földrajzinév-tára II.” teljes anyagát (ide értve a nyomtatott verzióban nem szereplő név-változatokat is). A „geokóddal”, azaz koordinátpárral ellátott földrajzi objektumok adatait naprakészen tartják, követve és átvezetve a közigazgatásban bekövetkezett változásokat (pl. településszétválások, megyék közötti településcserék) és a névhasználat feltárt

változásait. Az adatbázis nyílt használatú, de bizonyos adatmennyiség után az adatokért fizetni kell, ami akadályozza az igazán széles körű felhasználást.

Ezen „adatkarbantartó” munkával párhuzamosan ugyanakkor élőnyelvi gyűjtésekre (helyszíni adategyeztetéssel) és történeti forrásokra támaszkodva folyik egy 10 000-es ma. térképekre támaszkodó, a területek pontos lehatárolását rajzban rögzítő, a névegységesítési folyamaton áteső névtár építése, amelynek segítségével reményeink szerint megvalósulhat majd a „kisebb földrajzi nevek” hivatalossá tétele. „Jelenleg a FÖMI az ország területének 60%-ára rendelkezik 1:10000 méretarányban adatolt, egységes szempontú földrajzinév-állománnyal” (MIKESY 2012: 108). Ennek most folyó munkálatairól részletekbe menő pontos, elemző-értékelő áttekintést ad MIKESY a felhasznált alpanyagoktól kezdődően a névegységesítés módszereinek és folyamatának ismertetésén át az egységesítés problémáinak bemutatásáig, hangsúlyozva a folyamat nyelvészeti és honismereti értéktérítő voltát is: „Az egységesítési munkák különös értéke, hogy olyan magyar földrajzi nevek rögzítése is megtörténik, amelyek eddig soha semmilyen forrásban nem voltak adatolva. Ez csak részben magyarázható új nevek keletkezésével. Számos név a szűkebb, informálisabb névhasználati körből emelkedett közösségivé, ismét mások hosszú életük ellenére kerültek el a névgyűjtők, névalkalmazók figyelmét. Nem jelentéktelen, ezres nagyságrendű adatmennyiségről van szó (a Zala megyei Türrén például a térképi alkalmazásra szánt nevek egyharmadát először rögzítették), amivel gazdagodik névtudományunk és honismeretünk” (MIKESY 2012: 115).

Hivatkozott irodalom

- AJTAY ÁGNES – MÁRTON MÁTYÁS 1982. *Szakkvélemény „A Földrajzinév-tár bővítésének lehetőségei” című, a FÖMI Geokartográfiai osztályán készült tanulmány 8. fejezetéről* (pp. 23–38). Kézirat. <http://lazarus.elte.hu/hun/dolgozo/marton/fnt/velemeney/cimlevel.htm>.
- FÖLDI ERVIN 1983. A Hazafias Népfront helyi szervezeteinek bekapcsolása a földrajzi nevek hivatalos megállapításába. *Névtani Értesítő* 8: 87–90.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen.
- KOVÁCS BALÁZS – MÁRTON MÁTYÁS 1985. *Jelentés a Földmérési Intézet számára a Kartográfiai Vállalat 2. Szerkesztő osztályán 44 0004-es munkaszámon végzett „A földrajzi nevek területi azonosítóval való ellátása” című feladat végrehajtásáról*. Kézirat. <http://lazarus.elte.hu/hun/dolgozo/marton/fnt/geokod/jelentes.htm>.
- MÁRTON MÁTYÁS 1979. *Földrajzinév-tárak Magyarországon*. MÉM-OFTH tanulmány. Kézirat. <http://lazarus.elte.hu/hun/dolgozo/marton/fnt/fnt.htm>.
- MÁRTON MÁTYÁS 1992. A magyar tengerfenék-domborzati nevek megalkotásáról. *Névtani Értesítő* 14: 84–116.
- MIKESY GÁBOR 2012. A kisebb földrajzi nevek egységesítése. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 103–16.

MÁRTON MÁTYÁS

MÁTYÁS MÁRTON, Remembering the activity of the Hungarian Committee on Geographical Names: regulation of orthography and compilation of gazetteers

The author of the present paper, a cartographer, studies the questions of geographical names for the correct representation of seas in every respect. Determining and handling the Hungarian names for maritime features raise questions that are identical with those emerging in connection with land objects: spelling, standardization, determining “official” names, managing name changes, compiling gazetteers, etc. This paper is a salute to the colleagues who several years ago set the theoretical and practical basis for the studies of the author. Amongst the main foundational works, one has to mention the standardization work of the “National Committee for the Registration of Settlements”, which also published the “Gazetteer of Hungary” (‘Helységnévtár’) a century ago in 1913, and that of the Hungarian Committee on Geographical Names, which, since its foundation 50 years ago in 1963, has dealt with regulation of orthography (1965 and 1998) and compilation of gazetteers (1971, 1976–1981 and 1982). The author describes his work and studies related to the improvement of Gazetteer of Hungary, II. (‘Magyarország földrajzinév-tára, II.’). He also clarifies some misunderstandings in connection with Hungarian gazetteers, which have already been published in philological papers.